

LOSONCZI ESZTER

Magyar Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár

A FOGVATARTOTTI JOGOK KODIFIKÁCIÓJÁNAK KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

A kodifikáció első kísérlete – az 1843. évi javaslat

I. A fogházak állapota a XIX. század elején

Bölöni Farkas Sándor 1834-ben megjelent művében így vélekedett a megyei fogházakról: „...azok a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész, hogy ezen házban, mint a gonoszság iskolájában, a henye élet unalmi közt egymást tanítva, még rendszeresebben betanultassék a gonoszság a status költségén; hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket s az őtet megalázott s kebeléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszabosszulni az őtet üldözőket.”¹

Az idézet bemutatja mindazt, ami a korszak fogházviszonyaira jellemző; a bűnelkövetőket kivetették a társadalomból és elzárták őket, azonban a büntetés ezen kívül semmilyen más célt nem tudott megvalósítani. A meghatározott idő letöltését követően úgy kerültek vissza a szabad életbe, hogy legfeljebb az intézetben egymástól megtanult bűnözési praktikákkal lettek gazdagabbak. A fogvatartottakkal való bánásmódot áthatotta az a rendi korszakra jellemző szemlélet, amely szerint a bűnelkövető a normák megsértésével „törvényen kívülivé” válik, akit nem illetnek meg semmilyen jogok.

Az 1840-es évekre a helyzet mit sem változott. A korszakban készült jelentések szerint Pest vármegye fogházában a fegyelem laza. Gyakoriak a szökések, amelynek oka részben a zsúfoltság, hiszen nem ritka eset, hogy két rabra mindössze egy ágy jutott, de előfordult az is, hogy egy-két rab hamis pénz készítésével foglalatoskodott.² Jellemzőek voltak a tömeges megbetegedések, a skorbut sok áldozatot szedett, valamint gondot okozott a rendszeres fürdés hiánya is. Az ítéletek többsége elrendelte a büntetés teljes tartamának vasban való kitöltését, ami alól a tisztí orvos véleménye alapján lehetett felmentést adni.

Nem volt egyedülálló, hogy az ítéletekben heti pár napi böjt is a büntetés részét képezte, ami kenyéren és vízen való tartást jelentett, sőt gyakorta előfordult, hogy a

¹ Idézte: FAYER László: 1896. 18.

² DOMBOVÁRY Géza: 1931. 60.

rabok nem csak böjtnapokon kapták ezt az ellátást. A vármegyék ugyanis nem tudták megteremteni a helytartótanács által előírányzott mennyiségű főtt étel anyagi feltételeit. A fogvatartottak élelmezése nemcsak anyagi akadályokba ütközött, hanem a korszakban uralkodó szemlélet értelmében sem illette meg őket minőségi ellátás. Ezeket a véleményeket foglalja össze az alábbi forrás: „azok, kiknek értékük van, szerdát és pénteket kivéve, saját költségükön élelmezhetik magukat és a vármegye fölir az ügybe avatkozott Fölségnek, hogy túlhajtása volna a könyörületességnek, ha a rab, ki generációkat tett vala szerencsétlenné, a felségtől kegyelmet, a szegény adózó nép zsebéből meg meleg ételt kapna...”³

Erről az időszakról elmondható, hogy az egységes szabályozás hiányában a törvényhatóságok között számottevő eltérések mutatkoztak, azonban mindenhol problémát jelentett a rabok élelmezésének és ruházatának megoldása, valamint a szeszestaltól való eltiltásuk is. Az intézeteken belül is különbségek voltak a rabok között, hiszen akik rendelkeztek elegendő anyagi forrással, jobb ellátásban részesültek, mint a szegényebb társaik. A büntetések végrehajtásának átfogó szabályozására nem került sor, a kormányzat rendeleti úton próbálta egységesíteni a megyék gyakorlatát – kevés sikerrel.

Az 1843/44-es országgyűlés ekként jellemezte a fogházakban uralkodó viszonyokat: „... különösen siralmas és közaggodalmat okozó a tömlöczök állapota hazánkban, mert azonkívül, hogy ezekben a fegyelem, törvényhatóságokként egyenetlenül változván, ... bennök sem a büntetés jogszerű céljaira nem fordítatik figyelem, sem elkülönzés vagy gondos osztályozás által nem kiméltetnek, s nem őriztetnek az elzártak jó érzeményei, se nincsenek jelen azon feltételek, melyek mind a testi egészség, mind az erkölcsi tisztaság vagy megőrzésére vagy visszaszerzésére okvetlenül megkívántatnak.”⁴

II. Az 1843. évi javaslat

John Howard a XVIII. század végén megjelent művével a börtönügyről való gondolkodás új dimenzióját nyitotta meg. Felhívta a figyelmet arra, hogy a börtönökben uralkodó viszonyok mellett a szabadságvesztés büntetés nem képes valódi célt szolgálni, ezért gyökeres modernizációra van szükség. Olyan intézeteket kell felállítani, ahol hangsúlyt fektetnek a fogvatartottak lelki fejlődésére, vallásgyakorlásukra és a munkára szoktatásukra.⁵ Ezt követően Európa-szerte javaslatokat fogalmaztak meg a büntetés-végrehajtás javításáról és átalakításáról.

Az 1840-es évek elejére hazánkban is egyre erőteljesebben érezte hatását a fogházjavító mozgalom, amelynek az az alap gondolata, hogy a személyes szabadság megvonásakor sem lehet lemondani bizonyos alapvető emberi jogokról: nevezetesen az

³ DOMBOVÁRY, 1931. 61.

⁴ Az 1843-44. évi országgyűlés irata, idézte: PULSZKY Ágost –TAUFFER Emil: 1867. 63.

⁵ MEZEY Barna: 1997. 7.

emberi méltóság tiszteletben tartásáról. A szabadságért és az emberi méltóságért harcba szálló liberális eszmék képviselői a fennálló rend jelképeként tekintettek a büntetés-végrehajtás embertelenségére, amely ellen határozottan fel kívántak lépni. A céljaik között szerepelt, hogy a büntetés ne jelentsen testi sanyargatást; a fogvatartottak elhelyezése tiszta és rendezett körülmények között történjen, valamint biztosítsák a számukra a megfelelő ellátást, a betegellátást és az egészségügyi felügyeletet.⁶ El akarták érni a meglévő, feudális alapon működő tömlöcök megszüntetését és a büntetés-végrehajtás nyugati modelleknek megfelelő újjáépítését.

Ebben a szellemiségben kezdte meg a munkáját 1842-ben az Országos Választmány által felállított, a „büntető- s javító-rendszer” kidolgozására hivatott bizottság, amelynek a feladatát képezte, hogy a külföldi példákat figyelembe véve a magyar viszonyok között alkalmazható javaslatot készítsen a fogházak felállításáról, belső igazgatásáról, valamint az építési és a működési költségek biztosításáról. A megbízatás szerint az 1827. évi országgyűlésen felállított választmány által kidolgozott büntető javaslatot kellett alapul venniük, és megvizsgálni, hogy annak mely rendelkezései szorulnak tökéletesítésre. Végül az 1843. évi javaslat kidolgozásánál az 1827-es tervezet mellőzéséről határoztak, hiszen gyökeresen új alapokra kívánták helyezni a büntetés-végrehajtást.

Az első kérdés, amiről a bizottságnak határoznia kellett, milyen börtönrendszert vezessenek be hazánkban. Heves vita bontakozott ki a hallgató- és a magányrendszer közötti választás során. A két rendszer közötti különbségek alapvetően meghatározzák a fogvatartottak mindennapjait és a velük való bánásmódot. A magányrendszerben az elítéltek teljes elszigeteltségben töltik ki a büntetésüket, a hallgatórendszerrel viszont közösen dolgoztatják őket, ám itt sem érintkezhetnek a társaikkal. A magányrendszer elvi alapjául az a vallásos világnézetben gyökerező tétel szolgált, hogy a büntetés az elkövetett bűn levelezése. Ehhez szükséges a teljes elszigeteltség, hogy az elítélt magába szálljon, és lelkileg megtisztuljon. A hallgatórendszer az ezekből eredő hátrányokat akarta kiküszöbölni, mégpedig úgy, hogy csak éjszakára különítették el a fogvatartottakat.

A javaslat készítői mindkét rendszer mellett felsorakoztattak pozitívumokat, esetlegesen gondolkodtak párhuzamos bevezetésükön (más rendszer lett volna a törvényhatósági és a kerületi börtönökben), de végül az egységesítés érdekében kizárólag a magányrendszert fogadták el az alábbi indoklással: „*a maga lényeges alkotó részei által kezességet nyújt az iránt, hogy büntető jellemét elveszíteni nem fogja, másrészt pedig a szigorúságnak az emberiség parancsával való összeköttetést lehetővé teszi*”.⁷ A magányrendszer melletti döntés garanciát biztosított arra, hogy a

⁶ MEZEY Barna: 1990. 40.

⁷ Az 1841. december 13-iki ülés jegyzőkönyve, idézi: FINKEY Ferenc: 1930. 23.

fogvatartottak az ország minden részén ugyanolyan körülmények közé kerülnek, valamint megoldást nyújtott a zárak túlszűfoltóságából eredő problémák kezelésére is.⁸

A javaslat a magányrendszer kevésbé szigorú modelljét vezette volna be, amelynek lényege, hogy az elítéltet az intézetbe kerülését követően három napra teljen elzárják, de ezt követően lehetőséget biztosítottak az intézet személyzetével és a lelkésszel való kapcsolattartásra. A lelki és a testi egészség garantálása céljából a börtönorvosnak és a lelkésznek minden héten legalább egyszer meg kellett látogatnia minden fogvatartottat. Az elítéltek tehát csak egymástól és az intézeten kívüli személyektől lettek volna teljesen elzárva, azonban nem kényszerültek volna teljes magányra.

A vita másik fő kérdését alkotta a büntetés-végrehajtási intézetek építésének az ügye. Ez azért volt kiemelten fontos, mert a korszakban nem működött országos szintű intézet, és a meglévő fogházak is felújításra és átalakításra szorultak. Végül tíz kerületi börtön felállítását irányozták elő, ami lehetőséget nyújtott volna a zsúfoltág kiküszöbölésére. A tervezett börtönrendszerrel és az építéssel kapcsolatban azonban komoly bírálatot fogalmazott meg az ellenzék, elsősorban anyagi nehézségekre hivatkozva. A hallgatórendszer mellett szóló egyik fő érvük ugyanis az volt, hogy az ebben a szellemiségében felépülő börtönök költséghatékonyabbak lettek volna.⁹

1. A fogvatartottak jogai és kötelezettségei

A fogvatartottakkal való bánásmód, az őket megillető jogok és a teljesítendő kötelezettségek részben attól függtek, hogy az eljárás mely szakaszában volt a terhelt – „elzárandó vádlott” vagy elítélt: ezen belül különbséget tettek egyszerű fogságra, illetve kerületi vagy törvényhatósági börtönre ítélt között. Az elítéltek a kiszabott büntetés tartamától függően vagy kerületi börtönben, vagy fél évnél rövidebb idő esetében törvényhatósági fogházban kerültek volna elhelyezésre.

	Elzárandó vádlottak	Egyszerű fogságra ítélték	Törvényhatósági börtön	Kerületi börtön
Ruházat	saját ruházat, kivételesen az intézet biztosít	saját ruházat, kivételesen az intézet biztosít	egységesen az intézet által biztosított	egységesen az intézet által biztosított
Élelmezés	elláthatja magát	elláthatja magát	egységesen az intézet által	egységesen az intézet által
Kapcsolattartás	a bűnvizsgáló bíró engedélyével	az intézet igazgatójának engedélyével	látogatófogadás csak kivételes esetben	látogatófogadás csak kivételes esetben
Séta	börtönorvos előírására	börtönorvos előírására	börtönorvos előírására	hetenként kétszer egy óra
Munkáltatás	önkéntes	bírósági ítélet kötelezővé teheti	kötelező	kötelező

Forrás: saját szerkesztés

⁸ MEZEY, 1990. 56.

⁹ VARGA János: 1980. 40.

Az elzárandó vádlottakkal való bánásmód volt a legkevésbé szigorú, és eljárásjogi helyzetük okán őket illette meg a legtöbb jogosítvány. Az első szembetűnő különbséget az jelentette, hogy ők a saját ruhájukat viselhették – nekik az intézet csak akkor biztosított öltözetet, ha a sajátjuk nem volt megfelelő állapotú. Az ellátásukról szintén megengedően fogalmaztak: amennyiben módjuk nyílt rá, nemcsak saját ruhájukat és ágyneműjüket használhatták, hanem bizonyos megszorításokkal az ételmezésüket is biztosíthatták maguknak. Látogatót csak korlátozásokkal fogadhattak: ugyanis csak az eljáró bíró által engedélyezett személyeket fogadhatták. A szabad levegőn való tartózkodásnál a javaslat a törvényhatósági börtönök rendjére utal, amelynek értelmében a fogvatartottak orvosi utasításra napi egy órát sétálhattak. A szabadidejüket olvasással tölthették: saját költségükön erkölcsi és tudományos műveket, illetve folyóiratokat szerezhetek be, valamint rajzolhattak vagy festhettek is a zárkában. A munkában való részvételük önkéntes volt, viszont az istentiszteleteken kötelesek voltak jelen lenni.

Az egyszerű fogságra ítélték jogainak és kötelezettségeinek többsége megegyezett az elzárt vádlottakéval: ugyanazon rendelkezések vonatkoztak a ruházatukra, az ételmezésükre és a szabad levegőn tartózkodásukra. A javaslat számukra is biztosította a látogatófogadásnak a jogát, ezt azonban már az igazgatóság engedélyezte egyéni elbírálás alapján.¹⁰ A látogatásokra minden esetben nappal kerülhetett sor, és ügyelni kellett a csend és a rend megtartására. Ezen felül a fogvatartottak levélben is kommunikálhattak.¹¹ A munkában való részvétel főszabály szerint nekik sem volt kötelező, azonban az ítéletben a bíróság további megszorításokat írhatott elő, például az ételmezésükre vagy az életrendjükre vonatkozóan, illetve kötelezővé teheték számukra a munkában való részvételt is.¹²

A törvényhatósági és kerületi börtönökben a fogvatartottak már szigorúbb szabályokhoz voltak kötve. Ezekben az intézetekben az elítéltekkel való bánásmód tekintetében már megjelenik az az elv, hogy egyenlő bűnért egyenlőnek kell lenni a büntetésnek is. Ennek megfelelően egységes rabruha viselését írták elő, illetve az ételmezésüket is csak az intézet biztosíthatta, tehát egyetlen fogvatartott sem kaphatott saját pénzen több vagy más ellátást, mint a többiek.¹³ A külvilággal való személyes kapcsolattartást szigorú keretek közé szorították: kizárólag írásban tudtak kommunikálni a hozzátartozókkal, azonban ez a lehetőség is csak a törvényhatósági börtönökben lett volna adott, a kerületi börtönökben a tökéletes elszigetelés érdekében a levélírási- és fogadás is tiltott volt. A személyes látogatásra csak kivételes esetben, a börtönorvos javaslatára, a halálos betegek esetén lehetett volna kivételt tenni. A szabad levegőn tartózkodás rendje a törvényhatósági börtönökben a korábban ismertetett módon alakult. A kerületi börtönökben ehhez képest a jogosultságok közül az addigi szokásokhoz képest előrelépést jelentett a heti kétszer egy óra séta előírása az erre a célra kialakított

¹⁰ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 34. §

¹¹ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 35. §

¹² 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 31-32. §

¹³ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 48-52. §

sétatéren. A fogvatartottak azonban semmilyen módon nem érintkezhetek egymással az intézetben, amelynek biztosítása céljából a szabad levegőn tartózkodás során csuklyát húztak volna a fejükre.¹⁴ A kötelezettségek sorában a legmeghatározóbb az volt, hogy minden elítéltnak naponta munkát kellett végeznie a lehetőséghez mérten a saját szakmájának megfelelően. Akik pedig nem értettek semmihez, azoknak valamilyen ipari tevékenységre történő betanítását irányozták elő. Az elvégzett munka után bérezés járt, amelynek négyötöd része a fogva tartó intézetet illette, a maradékot pedig szabaduláskor adták ki a fogvatartott részére, abból a megfontolásból, „nehogy hazatérés közben pénzhiány miatt új rosszaságra vetemedjék.”¹⁵ Ha valamely okból pénz nélkül szabadult az elítélt, az intézet háromnapnyi díjat biztosított a részére.

A munka mellett a fogvatartottak javítását szolgálta a lelki gondozás: a nevelést a kötelező istentiszteletek révén akarták megvalósítani. A javaslat deklarálta, hogy mindenki számára a saját felekezetének megfelelő lelki gondozót kell biztosítani. Annak érdekében, hogy a büntetés ideje alatt is lehetőségük nyíljon a fogvatartottaknak bizonyos jognyilatkozatok megtételére, a javaslat rendelkezett arról, hogy bármikor szabadon végrendelkezhessenek, valamint nyilatkozatot tehessenek a házasságon kívül született gyermekeik elismeréséről.¹⁶ Az intézetbe való felvételkor minden fogvatartottal ismertetni kellett a házirendet, az őket megillető jogokat és a terhelő kötelezettségeket. A törvény bizonyos részleteit nyomtatott formában ki kellett akasztani a zárkák falára, az olvasni nem tudóknak pedig havonta egy alkalommal el kellett mondani a főbb szabályokat.¹⁷

2. Az intézetek személyzetére vonatkozó szabályok

A javaslatban nemcsak a fogvatartottakkal való bánásmódot írták le részletesen, hanem az esetleges visszaélések elkerülése érdekében a személyzet jogait és kötelezettségeit is összegyűjtötték.

A főigazgató kötelezettségei közé tartozott, hogy olyan munkával foglalkoztassa a rabokat, illetve olyan áron értékesítse az általuk elkészített produktumokat, amely a lehető legmagasabb jövedelmet biztosítja. A fogvatartottakat csak a törvényhatóságok engedélyével, a legtöbb bért fizető munkáltatónak lehetett volna kiadni munkavégzésre. A szabadulókat megillető összeget sem az igazgató, sem a személyzet más tagja nem vehette kölcsön, hanem azt kötelesek voltak kamatozás céljából évente a legközelebbi takarékpénztárban elhelyezni.

A javaslat rögzítette, hogy az ellátásra és a munkavégzésre vonatkozó előírásoktól egyetlen intézetben sem térhetnek el, valamint magánszolgálatra nem alkalmazhatnak fogvatartottat. A személyzet egyetlen tagja sem fogadhatott el semmilyen ajándékot

¹⁴ VARGA, 1980. 48.

¹⁵ Uo.

¹⁶ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 64. §

¹⁷ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 6. §

vagy juttatást sem a fogvatartottaktól, sem azok hozzátartozóitól.¹⁸ A tervezetben a fogvatartottakkal való emberséges bánásmód követelménye is érezte a hatását, miszerint a személyzet minden tagja köteles megfelelő tisztelettel bánni a rabokkal, és intézkedéseik nem irányulhatnak a megalázásukra vagy megszegényítésükre.

3. A fegyelmi felelősség

Az intézeteken belüli büntetések visszaélészerű kiszabásának elkerülésére részletesen kidolgozták a rend ellen fellépők fegyelmi felelősségre vonásának a menetét. Az alábbi magatartásokat emelték ki, amelyek fegyelmi büntetést vontak maguk után:

- a rend megsértése dörömböléssel vagy lármázással,
- a kiszabott munka el nem végzése,
- az intézet berendezéseinek megrongálása,
- a személyzet utasításaival szembeni engedetlenség vagy a személyzet bántalmazása,
- a rabtársakkal tiltott módon történő érintkezés,
- szökés vagy szökési kísérlet.

A büntetést az eset súlyától és ismétlődésétől függően határozták meg. Ez lehetett dorgálás, a főtt étel vagy az ágy sanyargató célú megvonása, valamint maximum 30 napnyi sötétzárka, azonban fontos előrelépés volt, hogy a verést száműzték a kiszabható büntetések közül.

A fegyelmi eljárás lefolytatására a börtönszemélyzetből összeállított bíróság lett volna jogosult, amelyben helyet kapott a fő- és aligazgató, valamint a jegyzőn felül az intézet meghatározott számú, erkölcsös tagja.¹⁹ Figyelemmel kellett lenniük arra is, hogy az ügyben személyesen érintettek ne vegyenek részt a magatartás elbírálásában. A bíróság az ítéletét szótöbbséggel hozta volna meg. A fegyelmi eljárás nem nyilvános, a fogvatartott nem fogadhatott maga mellé védőt, illetve jogorvoslathoz való jog sem illette volna meg. Ezeket a garanciákat azért nem tartották szükségesnek, mert a kiszabható büntetések csak a végrehajtás körülményeit befolyásolták, a fogság tartamát viszont nem hosszabbíthatták meg.

4. A középponti biztosság

A javaslat legmodernebb gondolatokat tükröző rendelkezése az intézetek rendjének és a fogvatartottakkal való bánásmódnak az ellenőrzésére hivatott szervezet, a középponti biztosság felállítása volt, amely a Helytartótanács kiegészítő részéként működött volna.

¹⁸ VARGA, 1980. 51.

¹⁹ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerrel 87-107. §

A tagok választásának rendjéről és a szervezet országgyűléshez fűződő viszonyáról vita bontakozott ki a liberálisok és a konzervatívok között. A liberálisok célkitűzését képezte, hogy a középponti biztosság független legyen a Helytartótanáctól, és csupán az országgyűlésnek tartozzon számadással. Elképzelésük szerint a biztosság háromévente jelentést készített volna a börtönök állapotáról az országgyűlés részére – ezáltal létrehoztak volna egy diétának felelős végrehajtó szervet. A másik eldöntendő kérdés a tagok jelölése és választása volt: a liberálisok szerették volna elérni, hogy a törvényhatóságok ajánlatára az uralkodó nevezze ki őket. Ezáltal elismerték volna azt az elvet, hogy a központi végrehajtó hatalmat gyakorló személyek választása nem csupán az uralkodó döntésétől függ, hanem a törvényhatóságok révén közvetetten a népnek is beleszólási joga van. A javaslat végül nem tartalmazta az országgyűlésnek való jelentéstételi kötelezettséget, de annak szükségességéről gondolatokat fogalmaztak meg a mellé csatolt különvéleményben. A tagokat mindennemű befolyástól mentesen, a Helytartótanács tanácsosai közül nevezte volna ki az uralkodó. A kizárólag a börtönügy felügyeletére hivatott állandó tagokat viszont a Helytartótanács teljes személyzetéből az választhatta volna a király.

Előírták, hogy a biztosság heti rendszerességgel ülésezzen, és a tagok közül valaki évi rendszerességgel váratlan látogatást tartson minden börtönben, ahol személyesen köteles minden rabot meghallgatni. A tervek szerint a visszaélések észlelése esetén a kisebbeket a helyszínen orvosolják, a nagyobbakat pedig felterjesztik a biztosság elé, ahol intézkednek a probléma elhárítása érdekében.

A kerületi intézetekben ezen felül orvosi részvétellel minden évben előre bejelentett vizsgálatot is tartottak volna, ahol az elfogulatlanság biztosítása céljából a személyzet egyetlen tagja sem lehetett jelen. Az ellenőrzések alkalmával többek között az alábbiak megfigyelését irányozták elő: a fogvatartottak létszáma, az intézetek külső-belső tisztasága, a rabok élelmezése, ruházata, munkáltatása, az ítéletben kiszabott büntetés pontos végrehajtása, a betegek ápolásának körülményei, a belső fegyelmi eljárások menete, a börtönszemélyzet kötelezettségeit tartalmazó előírások megtartása, valamint a fogvatartottak vallási és erkölcsi oktatásnak értékelése.²⁰

Minden ellenőrzésről részletes jegyzőkönyvet készítettek volna, amelyet a vizsgálóbizottsági tag különvéleményével együtt a biztosság elé terjesztettek, és megküldtek volna az érintett törvényhatóságoknak is. Ezen felül pedig az intézetek igazgatóinak minden év végén jelentést kellett volna készíteniük a biztosságnak.

A biztosság felállítása nemcsak a hazai gyakorlathoz képest jelentett volna kimagasló eredményt; ez ugyanis a fogvatartott jogainak olyan biztosítóka lehetett volna, amely a korszakban európai mércével mérve is megállta volna a helyét.

²⁰ 1843. évi javaslat a börtön-rendszerről 324-343. §

III. A javaslat összegzése

A fogvatartottak jogainak és kötelezettségeinek megfogalmazása a fogházjavító mozgalmak kimagasló eredménye. A korszak fogházaiban uralkodó viszonyokhoz képest teljesen új elvek bevezetésére került volna sor, és új alapokra helyezték volna a szabadságvesztés büntetés végrehajtását. A javaslatban jól ötvözték a korszakban uralkodó modern elveket, így az a többi európai országhoz mérten is kiemelkedő jelentőséggel bírt volna.

A fogvatartotti jogokat széleskörűen deklarálta a javaslat. Megjelent benne:

- a megfelelő minőségű és mennyiségű élelemhez, valamint megbetegedés esetén az orvosi ellátáshoz,
- a foglalkoztatáshoz,
- a szellemi gyámolításhoz,
- a velük szemben foganatosított intézkedésekkel szemben a panasztételhez való jog.

A jogok fő garanciájaként szerepet kap a középponti biztosság, amely szerv biztosította a visszaélések elkerülését és az esetleges visszaélések orvoslását.

A kötelezettségek közül a javaslat tartalmazta, hogy a fogvatartottak:

- kötelesek a börtönrendet és a napirendet betartani,
- abban az esetben, ha az adott büntetési nemre meghatározták, kötelesek az intézeti ruhát viselni, a kijelölt munkát elvégezni, az istentiszteleten részt venni,
- ne tartsanak a birtokukban a börtönrendtartás tilalmába ütköző tárgyakat,
- a fogvatartó intézet tisztviselőivel és személyzetével tisztelettel és engedelmességgel viselkedjenek, valamint a parancsaiknak feltétel nélkül engedelmeskedjenek,
- az intézet tárgyaiban ne tegyenek kárt.²¹

A haladó szellemiségben íródott tervezetről elmondható, hogy aprólékosan kitért minden egyes börtönügyet érintő kérdésre. Az elaborátum részletességének magyarázatául szolgál, hogy a korszakban még nem volt gyakorlata a többlépcsős jogalkotásnak, ezért minden rendelkezést törvényben szerettek volna szabályozni az egységes működés érdekében. A részletes szabályozás a másik indoka, hogy a visszaélések elkerülése érdekében nem szerették volna sem a Helytartótanácsot, sem az intézetek igazgatóit széles körű utasítási joggal felruházni.

IV. A javaslat sorsa

Az Országos Választmány végül három albizottmányban dolgozta ki a javaslatot, amely nem csak a büntetés-végrehajtásra vonatkozó, hanem büntető anyagi- és eljárásjogi normákat is tartalmazott. A plánum anyagi- és eljárásjogi része megbukott a főrendek és

²¹ HACKER Ervin: 1918. 146-148.

az alsótábla közötti vitában, amelynek oka, hogy túlságosan radikális változtatásokat tartalmazott. A fő nézeteltérést a halálbüntetés eltörlése és az esküdtszéki rendszer bevezetése okozta.

A törvényhozás menetében a büntetés-végrehajtásra vonatkozó rész jutott el a legtovább, de a gondos munkálatok ellenére végül ez sem emelkedett törvényerőre: a két tábla ugyan meg tudott egyezni benne, és fel is terjesztették az uralkodó elé, azonban a szentesítése elmaradt. A börtönügyi javaslat bukását az idézte elő, hogy mivel az anyagi jogi rendelkezésekben nem született konszenzus, így indokolatlannak tartották csak ennek a résznek a kodifikálását. Az uralkodó az indokolásában arra hivatkozott, hogy a börtönök létesítése és szabályozása egyéb adminisztratív eszközökkel is megoldható, ami nem igényel törvényi szintű döntést.

A börtönügy így az elkövetkezendő évtizedekben nem tudott a gyökeres megújulás útjára lépni. Bár az 1843. évi javaslat nem emelkedett törvényerőre, de a reformmozgalom érezte a hatását a hétköznapiakban: hazánkban is megkezdődött a modern börtönügyről való gondolkodás, valamint a törvényhatóságok – a lehetőségeikhez mérten – törekedtek a javaslatban foglalt elvek gyakorlatban történő bevezetésére, azonban nem tudtak teljes mértékben szakítani a feudális szokásokkal.

Finkey Ferenc az alábbi véleményt fogalmazta meg a javaslatról száz év távlatában: *„Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy az egész 1843-iki javaslat s így annak börtönügyi része is törvényerőre nem emelkedett. (...) kimerítő gondossággal szabályozza a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának menetét és minden részletét, ha sikerült volna törvényerőre emelkednie, mindenesetre oly szilárd alapot teremtett volna a magyar börtönügynek s oly magas színvonalra emelte volna hazánkat e téren is, amire szintén csak büszkék lehettünk volna.”*²²

Felhasznált irodalom

DOMBOVÁRY Géza: Fenyítőeljárásai és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. századeleji gyakorlatából. Attila Nyomda, Budapest, 1931.

FAYER László: Az 1843-iki büntetőjavaslatok anyaggyűjteménye. MTA Budapest, 1896.

FINKEY Ferenc: A börtönügy haladása az utolsó 100 év alatt, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.

HACKER Ervin: A börtönügy. Dunántúl (Wesely és Horváth) R. T. Pécs, 1918

MEZEY Barna: A büntetőjogi felelősségrevonás intézményi hátterének kialakítása a 18-19. században (Az önálló magyar büntetés-végrehajtási jogi és szervezeti kereteinek kiépítésé), OTKA, Budapest, 1990.

²² FINKEY, 1930, 25-26.

MEZEY Barna: A polgári börtönügyi tudományosság a XIX-XX. század Magyarországon. *Jogtörténeti Értekezések* 20. A magyar börtönügy kutatásának alapjai. ELTE ÁJK, Budapest, 1997

PULSZKY Ágost – TAUFFER Emil: A börtönügy multja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Emich Gusztáv, Pest, 1867.

VARGA János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete, Zalai Gyűjtemény 15. sz., Zalaegerszeg, 1980.

BEGINNINGS OF THE CODIFICATION OF THE PRISONERS' RIGHTS IN HUNGARY

First attempts at the codification – the bill from 1843.

At the beginning of the XIX. century, inhuman conditions existed in prisons: prisoners often were kept in airless, dark cells and their catering was problematic, therefore epidemics were quite frequent. By the 1840s the prison reform movement – based around the idea that the right to the human dignity could and should not be ignored during the imprisonment – became more and more relevant in Hungary. According to this spirit the composition of “the bill from 1843” had begun. This bill declared the rights of the prisoners comprehensively, including the right to proper provision, the right to work, the right to mental care and the right to make complaint about actions taken against them. An organization called „középponti biztosság” was set up to guarantee for these rights and ensure prevention and reparation of abuses. The obligations of prisoners consisted of completing the assigned work, attending church services and following the daily routine. Every question related to prisons was thoroughly detailed in the bill, for example the process of disciplinary proceedings or the rights and obligations of the staff at the institutes. The bill had not been enacted in spite of its diligent elaboration, so the prison system could not be renewed radically and basically.